

2. Третьякова І. С. *Поняття екологічної безпеки в аспекті глобалізації світової економіки* / І. С. Третьякова // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. Вип. 72: у 2 ч. – 2008. Ч. 1. – 2008. – С. 83–88.*
3. Бохан А. В. *Міжнародна екологічна безпека: сучасні виміри та принципи реалізації* / А. В. Бохан. // *Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – 2009. – № 3. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=42>.*
4. Василенко В. А. *Гене́за, зміст і шляхи реалізації концепції міжнародної екологічної безпеки* / В. А. Василенко // *Науковий вісник НЛУ ім. Івана Франка. – 2006. – Вип. 16.8. – С. 13–22. – (Проблеми створення Екологічної конституції Землі).*
5. Туниця Ю. Ю. *Екологічна Конституція Землі: Ідея. Концепція. Проблеми* / Ю. Ю. Туниця. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 298 с.
6. *Всеєвропейская конференция министров охраны окружающей среды "Окружающая среда для Европы" (2003; г. Киев).* – К: ООО "ЕКСПО 2000 Украина", 2003. – 120 с.
7. Горбачев М. С. *Неоконченная история. Три цвета времени: беседы М. С. Горбачева с политологом Б. Ф. Славиным.* / М. С. Горбачев, Б. Ф. Славин. – М: *Международные отношения*, 2005. – 227 с.
8. Галяметдинова А. Ю. *Защита природной среды в вооруженных конфликтах: обзор международно-правовых норм и некоторые проблемы их распространения и применения* / А. Ю. Галяметдинова // *Московский журнал международного права.* – 1997. – № 3/27. – С. 213–225.
9. Кириленко В. П. *Принцип экологической безопасности в современном международном праве* / В. П. Кириленко // *Правоведение.* – 1989. – № 3. – С. 49–53.
10. *Международное право* / [отв. ред. Г. И. Тукин]. – М.: *Знание*, 1982. – 245 с.
11. *Короткий Т. Р. Международно-правовая охрана морской среды от загрязнения с судов* / Т. Р. Короткий. – Одесса: *Латстар*, 2002. – 200 с.
12. *Суворов В. Я. Локальные нормы международного права* / В. Я. Суворов // *Правоведение.* – 1993. – № 6. – С. 93–98.
13. *Економічна енциклопедія* / [под ред. С. В. Мочерного] – К. – Тернопіль: Видавничий центр "Академія", 2001. Т. 2. – К (концентрація капіталу) – П (портфельний аналіз). – 2001. – 848 с.

УДК 330.111.42:332.12

Д. В. КЛИНОВИЙ
Рада по вивченню продуктивних сил України

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто соціально-гуманітарні аспекти формування й розвитку продуктивних сил у просторовому вимірі, визначено роль соціогуманітарного простору територіальній організації економіки у формуванні структури продуктивних сил, запропоновано визначення та характеристики еколого-економічних чинників в контексті соціогуманітарного розвитку.

Ключові слова: просторовий розвиток, розміщення продуктивних сил, соціогуманітарний розвиток, сталість

В статье рассмотрено социально-гуманитарные аспекты формирования и развития производительных сил в пространственном измерении, определена роль социально-гуманитарного пространства территориальной организации экономики в формировании

структуры производительных сил, предложены определение и характеристики эколого-экономических аспектов влияния в контексте социальногуманитарного развития.

Ключевые слова: пространственное развитие, размещение производительных сил, социальногуманитарное развитие, устойчивость

In the article the socio-humanities aspects of formation and development of productive forces in spatial dimension are represented, the role of socio-humanities arias in territorial organizing of economic and productive forces structure formation is destabilized, the definition and economic-environmental characteristics of socio-humanities arias development are worked out.

Key words: spatial development, productive forces location, socio-humanities development, sustainability

Початок нового тисячоліття ознаменувався посиленням процесів соціалізації та екологізації розвитку продуктивних сил. Підведення підсумків функціонування світового господарства в першому десятилітті ХХ ст. дає змогу зробити висновок про те, що потужного підґрунтя для формування суспільства сталого розвитку навіть у розвинених країнах наразі не сформовано, незважаючи на загальноновизнану його триєдину економіко-соціально-екологічну концепцію. Якщо екологічний імператив розвитку на ХХІ ст. запропоновано ще на саміті в Ріо-де-Жанейро майже 20 років тому (1992 р.), загальноновизнано і значною мірою деталізовано, то розгорнутого імперативу соціального, а саме програмних соціальних орієнтирів розвитку і концептуальних, прийнятих усім світом соціогуманітарних ідей існування людства в новому столітті, поки не створено. Наслідки системної світової економічної кризи 2008–2009 рр. свідчать, що й відповідної реаліям сьогодення економічної політики розвитку світової економіки також поки не існує, а застарілий господарський інструментарій у новітніх умовах господарювання вже не спрацьовує. Сьогодні соціально орієнтована концепція розвитку обмежується в основному забезпеченням наступних пріоритетних шляхів розвитку соціуму: вільна економіка з ринковими орієнтирами організації виробництва і збуту; демократичне суспільство, яке забезпечує основні права і свободи людини; мирне співіснування країн і народів у системі світової спільноти; забезпечення доступу до ключових ресурсів розвитку суспільства – інформаційно-освітніх, природних, фінансових тощо, розвиток відповідної інфраструктурно-логістичної системи; забезпечення комфортного (у т.ч. екологічного) середовища існування держав і націй у просторовій системі світу; формування у просторовому вимірі системи соціально-гуманітарних відносин, через яку реалізується розвиток і конвертація в інші види капіталів соціального капіталу суспільства.

В останній час науковці приділяють особливу увагу соціально-гуманітарним аспектам формування й розвитку продуктивних сил у просторовому вимірі. Багато дослідників оперують з цього приводу поняттям *соціогуманітарний простір*, в яке вкладають у найзагальнішому та найбільш широкому розумінні просторову організацію системи буттєвих соціальних (тобто соціум орієнтованих) та гуманітарних (індивід орієнтованих) відносин і відповідних структур, що ці відносини забезпечують.

Роль соціогуманітарного простору в територіальній організації економіки та формуванні структури продуктивних сил є провідною, оскільки саме

соціально-гуманітарні процеси, що протікають у цьому просторі, є основним чинником формування головної продуктивної сили – людини як виробника та споживача матеріальних і духовних благ. У цьому сенсі соціогуманітарний і економічний простори є середовищами, в яких відбуваються відповідно взаємопов'язані процеси матеріального та духовного виробництва, що разом становлять основу життя суспільства. Ідеї духовного виробництва, що відбувається в соціогуманітарному просторі як специфічній формі прояву й буття суспільства з другої половини ХХ ст. сформульовані в роботах національних та зарубіжних учених-філософів і економістів. Уперше достатньо проблемні й дискусійні для свого часу в СРСР ідеї наявності особливої сфери виробництва соціальних (по-іншому – людських, гуманітарних) цінностей, яка існує в територіально-галузевому вимірі запропоновано у вітчизняній науці Б. Шенкманом у роботі "Духовне виробництво і його своєрідність" [1], опублікованій у значно скороченому вигляді 1966 року. У подальших роботах 60–70-х років, присвячених проблемам формування соціально-гуманітарних економічних, у т.ч. просторових структур (Л. Коган [2], Л. Глязер [3], Є. Агабаб'ян [4] та ін.), у першу чергу формуванню і функціонуванню соціогуманітарної сфери в регіональному розрізі, визначено, що цей процес відбувається за будь-якої, у т.ч. і ринкової соціально-економічної формації, переважно через дію позаринкових чинників розвитку і вимагає особливих підходів т. з. інтерналізації навіть у ринковій системі господарювання. Однак такі процеси інтерналізації соціально-гуманітарних відносин, їх проходження через ринковий механізм часто спотворюють гуманістичну сутність духовного виробництва, сприяють розвитку як "масового", так "контркультурного" його секторів, загальній дегуманізації суспільства, відчуженню від нього людини. На цьому наголошувалося і в роботах зарубіжних класиків-теоретиків постіндустріальної економіки, зокрема Д. Гелбрейта ("Економічні теорії та цілі суспільства" [5]) та інших наукових працях. За наступні 30 років у вітчизняній науці сформульовано інтегрально-просторовий підхід до оцінки будь-яких економічних та соціальних процесів (учені О. Г. Гранберг, В. А. Поповкін, С. І. Дорогунцов, Б. М. Данилишин, В. І. Куценко, Е. М. Лібанова, С. І. Бандур, І. К. Бистряков, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський, Т. В. Пепа та ін.), за якого економічне і духовне виробництво, а також соціальні процеси розглядаються як такі, що системно формуються в комплексі в різних площинах інтегрального (еколого-соціально-економічного) простору країни, основними з яких є ресурсно-екологічний, соціально-гуманітарний та економічний простори. Для України одним з визначальних питань національного розвитку є формування цілісного національного соціогуманітарного простору, яке на даний час не вирішено навіть із середнім ступенем ефективності. Якнайважливішим і системно-об'єднуючим аспектом формування соціогуманітарного простору є економіко-екологічний. Єдність екології, економіки і соціуму – це первинне, парадигмальне положення сучасної економічної науки. Ключовий результат взаємодії елементів системи "територіальний простір – соціум – виробництво – ефективність і продуктивність світової економіки" якраз і залежить від рівня

інтегративності та комплексної такої взаємодії у процесі суспільно-економічного розвитку.

Метою даної публікації є визначення та системна оцінка на основі аналізу особливостей формування та розвитку соціогуманітарного простору України еколого-економічних чинників, які обумовили до формування просторових соціогуманітарних структур.

Об'єктом дослідження є соціогуманітарний простір як система локалізованих у просторовому вимірі відносин між суб'єктами соціально-структурованого суспільства, що характеризують єдність мотивів і практичної діяльності людей у різних сферах життєдіяльності та утворюють різноманітні форми їх соціальних інтеграцій у просторовому, регіонально-структурованому вимірі.

Предметом дослідження є еколого-економічні відносини в системі соціогуманітарного простору України як чинники його формування.

Усім країнам світу, насамперед тим, що розвиваються, та пострадянським на ХХІ ст. у порядок денний поряд із технологічною та екологічною модернізаціями суспільного господарства поставлено завдання глибинної модернізації соціально-гуманітарних відносин і всієї інфраструктурної системи, що такі відносини забезпечують. Для цього навіть сьогодні існує більшість необхідних передумов, серед яких варто виділити, зокрема, три таких фактори, як інформаційна революція, випереджаючий розвиток комунікаційної інфраструктури (логістичний прорив) та більш-менш чітка цивілізаційна стратифікація світового господарства, яка дозволяє на теперішній час запропонувати таксономію соціогуманітарного простору в межах світу в цілому.

Щодо першого фактору – інформаційного, то найвищий в історії людства рівень і темпи розвитку інформатизації суспільства, який, за крилатим висловом канадського мислителя Маршалла Маклюена зробив світ єдиним "глобальним селом", досягнуто у 1990–2000-ні роки розвитком мережі Інтернету та системою супутникової телекомунікації, яка забезпечує доступ у режимі реального часу до будь-якої інформації, наявної і загальнодоступної на даний час. Специфікою суспільства ХХІ ст. є те, що в ньому, як ні в якій іншій суспільно-господарській формації, системна єдність соціуму, природи та економіки забезпечується підтримкою загальнодоступного інформаційного простору. Майже 50 років тому М. Маклюен спрогнозував перетворення планети Земля в один "меганаселений" пункт завдяки розвитку телебачення й засобів комунікацій. Революційні зміни в інформаційних технологіях, зокрема поява мікроносіїв та накопичувачів інформації високої ємності, супутникове телебачення, розвиток глобальної мережі Інтернет, практично підтвердили майже фантастичні для свого часу його наукові прогнози. Так, сучасні доступні широкому користувачеві терабайтні накопичувачі інформації дозволяють у кишеньковому форматі електронної книжки мати бібліотеку світової літератури, яка нараховує десятки тисяч авторських творів.

Другий фактор – а саме логістичний прорив, зроблений світовою економікою після Другої Світової війни, з урахуванням можливостей дії

першого, інформаційного чинника забезпечує як екстенсивний, так й інтенсивний розвиток товарообміну між країнами та континентами. Формування системи електронних платежів, міжнародних транспортних коридорів (МТК), низка угод (у першу чергу, у межах ГАТТ/СОТ, Критська й інші), які покликані забезпечити активізацію транзиту і товарообміну між країнами в межах усього світового господарства. Сучасні логістичні системи дозволяють користувачеві терміново отримати будь-який потрібний товар системою доставки експрес-поштою всередині країни за 24 години, а з-за кордону – за 48 годин. Сучасні транспортні системи відкривають можливості щодо налагодження ділових відносин, пошуку й організації робочих місць, ринків тощо в будь-яких країнах світу. На перший план виходить проблема міграцій і міграційних процесів, як провідних у формуванні соціогуманітарного простору світу. У теперішньому світі обмін інформацією, товарами та послугами дають змогу нарощувати соціогуманітарні зв'язки з блискавичною швидкістю. При цьому гостро постає проблема соціогуманітарної безпеки та збереження національно-культурної ідентичності держав і націй.

Об'єктивно це завдання пов'язано з третім фактором – подальшою цивілізаційною стратифікацією сучасної світової спільноти. Постійний обмін інформацією, товарами, послугами, інтенсивне ділове спілкування, міграційні процеси тощо призводять до глибинної транскультуральної взаємодії між країнами і регіонами світу. На рівні великих країн, усередині котрих спостерігаються значні культуральні розбіжності, наприклад Сполучених Штатах Америки, Великій Британії, Індії та Росії, посилюється транскультуральний обмін, унаслідок чого поступово формується нове обличчя нації. Так, наприклад, традиційний для США афроамериканський неанглосаксонський сектор соціуму після Другої світової війни отримав потужного латиноамериканського та мусульманського "конкурентів", через що етнокультурне обличчя США значним чином змінилося за останні 50 років. Подібні процеси відбуваються і у Франції, Голландії, Німеччині, де в соціумі все більшого значення набувають етнокультурні осередки вихідців з Азії, Африки, Південної Америки тощо. Актуальною є й проблема збереження автохтонного населення в Росії за умов його депопуляції, неконтрольованої міграції та активного зростання чисельності національних меншин. Такі процеси посилюють етнокультурну стратифікацію, яка набуває в останні 25 років ознак цивілізаційної. Таким чином, що на теренах планети Земля паралельно існують до десятки різних цивілізацій зі своїми притаманними способами життя і виробництва, у першу чергу це стосується загальної культури ресурсокористування і споживання матеріальних благ і послуг. Можна навіть стверджувати, що кожна сучасна цивілізація характеризується своїм екологічним мисленням і світоглядом, який включає в себе ставлення до природи і визначає економічні підходи до ресурсокористування. У теперішній час більшістю дослідників визнана класична цивілізаційна картина сучасного світу, викладена С. Хантінгтоном у своїй програмній праці "Зіткнення цивілізацій" [6, с. 587–588]. Зокрема, у ній він виділяє представників західної, православної, конфуціанської, мусульманської (або ісламської),

латиноамериканської, японської, буддистської, африканської цивілізацій тощо. Достатню увагу він приділяє й Україні, через терени якої і проводить межу, кордон між двома цивілізаціями – західною та православною, назвавши це "розломом цивілізацій". На думку С. Хантінгтона, саме Україна яскраво демонструє в собі дуальність системи виробництва, політичних уподобань, соціальних відносин і підходів до ресурсокористування. Фактично, згідно з такою думкою, на теренах України існують дві цивілізації. Однією з них є не зовсім вдало ідентифікована С. Хантінгтоном т. з. православна, тобто традиційна ресурсомістка індустріально-аграрна цивілізація, витoki якої сягають першої половини ХІХ ст., вона сформувалася під час промислового освоєння багатих на природні ресурси Слобожанщини, Нижнього Лівобережжя Дніпра та Півдня України під владою імперської Росії. Іншою цивілізаційною складовою соціогуманітарного простору України є Західна (Карпати, Західне Полісся, Поділля, Західна Наддніпрянина), в економічній структурі якої переважають притаманний країнам Південної та Східної Європи агропромисловий сектор, постіндустріальні орієнтації на економне ресурсоспоживання і розвиток високих технологій, екологічне мислення, а також тяжіння до вільного підприємництва і розвитку малого та середнього бізнесу, що разом також є характерним для Європи. Подібні думки про наявність двох достатньо відмінних одна від одної складових соціогуманітарного простору України широко висвітлюються й провідними українськими політологами і вченими в засобах масової інформації, наукових друкованих працях, Інтернет-виданнях. Спираючись на них, можна стверджувати про існування, як мінімум, двох системних складових соціогуманітарного простору України. Однак, доречно зауважити, що достатньо помітні відмінності в соціогуманітарних процесах від інших територій демонструють такі регіони України, як Донбас, Крим, Галичина і Закарпаття. Тому постулювати наявність лише двох соціогуманітарних регіонів на теренах України є передчасним, теорію С. Хантінгтона можна сприймати з помітними обмеженнями.

Викликає інтерес те, що екологічне та еколого-економічне середовище господарської діяльності в цих двох соціогуманітарних регіонах є достатньо різним. У першу чергу слід відзначити, що для постраждалого майже 25 років тому від аварії на ЧАЕС Полісся, потерпілого від численних екологічних лих Закарпаття усвідомлення важливості і пріоритетності екологічних проблем на власному досвіді дійсно було більш болючим процесом, ніж, наприклад, для Слобожанщини або ж Наддніпрянини з їх відносно благополучною екологічною обстановкою. При всій своїй недосконалості (наприклад, явно відмінні за економічним укладом і менталітетом від Європи США ним віднесені все ж до єдиної – Західної цивілізації) схема Хантінгтона, нехай і в загальних рисах описує основні характерні ознаки сучасного соціогуманітарного простору України, якими, на нашу думку, є наступні чотири системні ознаки, які несуть у собі зерно певних проблемних ситуацій.

Перша – це високий рівень соціально-політичної та економічної поляризації соціогуманітарного простору України за лінією "північний схід" –

"південний захід", який має тенденцію до посилення в результаті регіональної дезінтеграції та диференціації соціально-економічного розвитку територій країни. Така регіональна дезінтеграція все більше має економіко-соціальний характер, оскільки за нею стоїть і багато в чому таку дезінтеграцію інспірує конфлікт інтересів великих як компраторських, так й іноземних, у першу чергу – російських промислово-фінансових угруповань, які розвивають економічну діяльність на теренах України.

Другою ознакою є різна технологічна структура економіки двох складових соціогуманітарного простору, різні підходи до ресурсокористування, за якої багаті природні ресурси південного сходу країни є більше сировинно-промисловими за характером і використанням, а південного заходу – сільськогосподарськими та інфраструктурними. Така технологічна структура виробництва, сформована протягом багатьох років, породжує специфічні соціогуманітарні відмінності, зокрема в менталітеті населення, настанові на зайнятість у певних галузях господарства, його політичних уподобаннях тощо.

Третьою ознакою є різний характер еколого-економічних проблем, який спричинений достатньо відмінними підходами до ресурсокористування. При цьому екологічний фактор демонструє не діаметральність екологічної ситуації типу "напружена–нормальна", а саме специфіку екологічних проблем, різних для цих двох мегарегіонів. Якщо для сходу характерні екологічні проблеми урбанізованих територій, насамперед промислового забруднення, використання відходів, вичерпання невідновлюваних сировинно-промислових ресурсів, то на заході країни – це проблеми ефективного, екологоорієнтованого користування та охорони земельних, водних, природно-рекреаційних ресурсів, які у використанні мають в основному інфраструктурне та сільськогосподарське значення. Різний характер екологічної ситуації впливає, у свою чергу, на екологічне мислення населення і його світогляд у цілому, який не може не спричиняти весь соціогуманітарний процес.

Четвертою ознакою сучасного стану соціогуманітарного простору країни, яка також багато в чому пов'язана з еколого-економічними факторами, відмінність процесів відтворення населення як носія соціогуманітарного процесу у двох соціогуманітарних регіонах. Найвищий рівень народжуваності спостерігається на заході країни, а найбільші темпи депопуляції населення – на сході. Хоча демографічна ситуація загалом в Україні далеко невтішна, однак темпи депопуляції для визначених Хантінгтоном різних соціогуманітарних регіонів країни відрізняються достатньо суттєво. І тут також треба наголосити на тому, що урбанізований характер територіальної організації господарства Сходу, т. з. "індустріально-міський" спосіб життя, жорстко і небезпідставно розкритикований екологами-алармістами (Ф. Сен-Марк, Д. Мидоуз, Й. Рандерс, Л. Уайт та ін.) ще у 60–70 рр. ХХ ст., сприяє погіршенню екологічної ситуації, умов життєдіяльності населення та скороченню як народжуваності, так і середньої тривалості життя населення.

Аналіз причин вказаної диференціації соціогуманітарного простору України показує, що він є наслідком у тому числі загальносвітових процесів. Так, у світі загалом спостерігалася й описана багатьма дослідниками сучасна

цивілізаційно-культурна стратифікація соціуму, що виникла в силу історичних, релігійних, економічних, екологічних, геополітичних та інших причин, не в останній момент – на базовій основі необхідності забезпечення соціально-культурної ідентичності і національної безпеки країн. При цьому вона не обмежується тільки культуральною площиною, але включає в себе всі – етнічні, релігійні, економічні, технологічні, екологічні тощо аспекти розділу та просторового розподілу форм суспільно-економічного буття. Проблема культур і цивілізацій, доволі актуальна для ХХ ст., набула у ХХІ ст. нового аспектного значення, як проблема способів і технологій суспільного виробництва, що знаходить свій прояв у дуальності виробництва в умовах ресурсних обмежень, значною мірою віртуалізації суспільного буття, розривом, "ножицями" між необхідністю економії ресурсів та забезпеченням темпів суспільного розвитку. Новий конфлікт цивілізацій між власниками ресурсів, з одного боку та володарями технологій – з іншого, уже поставив світ на межу конфлікту під час останньої Іракської військової кампанії США та їх союзників. Значною мірою віртуальний, тобто не підкріплений наявністю відповідних активів характер економіки розвинених країн світу став багато в чому причиною потужної кризи 2008–2009 років, яка болоче вдарила в тому числі й по Україні.

Сучасний науковий підхід до оцінки соціогуманітарного простору України, визначення тенденцій, особливостей, принципів його розвитку та методів регулювання соціокультурних і соціоекологічних просторових процесів перш за все виходить з того, що цей простір власне є системою і належить до систем вищого рангу. Тенденції, залежності і наслідки розвитку соціогуманітарного простору України перебувають у прямому зв'язку з економіко-екологічними чинниками його формування та розвитку. На основі аналізу виділено сім груп таких чинників (системних факторів впливу).

1. *Еколого-географічні* – наявність географічної території з певною екологічною обстановкою, на якій відбувається розвиток соціогуманітарних процесів у просторовому вимірі. до цієї групи включено як фізико-географічні (рельєф, клімат, природно-географічна зона тощо), так й економіко-географічні (наявність певних структурних форм територіальної організації виробництва, система розселення, господарська спеціалізація територій та ін.) фактори, які визначають екологічні умови проживання населення та формування соціогуманітарних процесів.

2. *Еколого-історичні* – сформовані в результаті історичних процесів регіональні особливості екологічного менталітету та екологоорієнтованих соціально-гуманітарних настанов жителів регіону, що проявляються в різних ціннісних та цільових спрямуваннях у взаємодії людини і природи в певних регіонах на теперішній час та перспективу. Найважливішою історичною подією, яка на десятиліття змінила екологічний менталітет населення України, спровокувала т.зв. екологічну революцію 80-х років у свідомості українців, стала Чорнобильська аварія 26 квітня 1986 р. Її наслідки стали невід'ємною частиною національної історії, залишили глибокий слід у менталітеті та соціально-гуманітарних відносинах нашої країни.

3. *Етно-екологічні*, у тому числі етногенетичні фактори формування соціогуманітарного простору, у першу чергу полягають у тому, що кордони структурних елементів (таксонів) у складі соціогуманітарного простору формуються насамперед конкретними носіями соціогуманітарних відносин, які є жителями певної території. Народи, народності та нації, проживаючи постійно або ж тимчасово на визначеній території, створюють динамічну систему міжлюдських стосунків, міжнаціональних та міждержавних відносин, у першу чергу в економічній сфері, як виробники та споживачі матеріальних благ і послуг для задоволення потреб суспільства. Проблема збереження генофонду нації в сучасних умовах депопуляції безпосередньо залежить від екологічної обстановки та інших факторів, зокрема стабільності, стійкості і безпеки екосистем, у межах яких формуються мережі розселення народонаселення країни.

4. *Еколого-політичні* фактори визначають тенденції та динаміку розвитку соціогуманітарного простору перш за все через цілеспрямовану державну екологічну політику, що виконує функції підтримання розвитку держави як цілісної територіальної соціально-економічної системи, в якій екологічна безпека є необхідною умовою буття країни та її народу. Через екологічну політику держава може цілеспрямовано регулювати соціогуманітарні процеси на різних рівнях, формуючи, зокрема, національну екологічну ідею (наприклад, енергозбереження, яке є найактуальнішим питанням розвитку держави), офіційну громадську думку з екологічних питань у країні і регіонах тощо.

5. Суто *еколого-економічні* чинники є провідними для забезпечення ефективного, стійкого розвитку соціальних та гуманітарних процесів, у першу чергу збереження та примноження природного середовища проживання населення, його культурного надбання, створення умов для розвитку держави і регіонів, як основи для забезпечення буття громадян, підтримання їх духовного розвитку, соціальної та економічної активності, добробуту, демографічного відтворення населення та збереження держави як історичної форми існування нації через збалансування еколого-економічних відносин. Провідну роль у цьому в сучасних умовах відіграє платне ресурсокористування та державна охорона пріоритетних територій, екологічна реструктуризація промислових і сільськогосподарських виробництв, гарантування екобезпеки об'єктів інфраструктури тощо.

6. Чинники *екологічної культури*, а саме: рівень і якість екологічної освіти, наявність соціально-культурної інфраструктури екологічного спрямування, наприклад, садово-паркових, водних, пляжних та інших подібних об'єктів, які створюють основу для розвитку високоякісних форм відтворення робочої сили (рекреації та відпочинку), спорт, туризм, санаторно-курортне лікування для жителів території – сприяють зміцненню та формуванню якісних ознак соціогуманітарного простору країни і регіонів. В остаточному підсумку екологічна культура населення знаходить прояв і у структурі споживання продуктів харчування, формуванні здорового способу життя. У формуванні екологічної культури населення величезну роль відіграє соціальна реклама, соціальна робота і екологічна пропаганда.

7. *Соціально-екологічні* фактори є інтегральними і виділяються нами в окрему важливу групу через те, що соціальні процеси є кінцевими, результативними щодо дії всіх попередньо розглянутих чинників формування і розвитку соціогуманітарного простору. Вони є такими, що в остаточному підсумку показують, як у результаті системної взаємодії всіх інших факторів формуються такі результативні ознаки існування соціогуманітарного простору, як державотворення, екологічна безпека життєдіяльності населення, сталий розвиток економіки країни, регіонів та галузей виробництва. Проявами дії соціально-екологічних чинників є в першу чергу показники продуктивності суспільної праці та суспільного споживання, які насамкінець позначаються на рівні та якості життя населення території, соціально-демографічних процесах, таких як формування демографічної та трудоворесурсної ситуації, зайнятості населення, економічної активності жителів, у соціальному забезпеченні населення, структурі його доходів і видатків, соціальній стратифікації країни і регіону та багатьох інших.

Як підсумок, треба зазначити, що роль вказаних еколого-економічних чинників, які обумовлюють розвиток соціогуманітарного простору, полягає в тому, що вони існують у системній взаємодії один з одним. При цьому вичленити роль якогось одного фактору дуже важко. Їх системний вплив у взаємодії і взаємозв'язку між собою є комплексним і не може бути розглянутим інакше, ніж вплив цілісної формації об'єктів і відносин між ними, яка розвивається за об'єктивними законами і водночас може бути представлена певною моделлю, побудова якої є проблемним завданням майбутнього. При цьому така система, що включає як соціогуманітарний простір, так і еколого-економічні чинники його формування, повинна мати потужні зворотні зв'язки, за рахунок яких цей простір сам може бути потужним фактором розвитку і розміщення продуктивних сил і, відповідно, територіальної організації продуктивних сил господарства країни. Розбудова національного соціогуманітарного простору повинна ґрунтуватися на таких принципах, як оптимізація загальнодержавних і регіональних пріоритетів, паритетний екологічно та соціально орієнтований розвиток господарства територій, забезпечення національної єдності та регіональної інтеграції і збалансування рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, активізація процесів інтеграції в європейський та світовий соціогуманітарний простір.

Література

1. Шенкман Б. И. *Духовное производство и его своеобразие* / Б. И. Шенкман // *Вопросы философии*. – 1966. – № 12. – С. 113–123.
2. Коган Л. Н. *Духовное производство и культура* / Л. Н. Коган // *Культура. Творчество. Человек*. – М.: Молодая гвардия, 1970. – С. 49–72.
3. Глязер Л. С. *Некоторые экономические характеристики духовного производства* / Л. С. Глязер // *Некоторые методологические вопросы экономики науки*. – М.: Институт экономики АН СССР, 1977. – С. 5–19.
4. Агабабян Э. М. *Экономический анализ сферы услуг* / Э. М. Агабабян. – М.: Экономика, 1968. – 160 с.
5. Гэлбрейт Д. К. *Экономические теории и цели общества* / Д. К. Гэлбрейт. – М., 1979. – С. 67–82.
6. Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций*. / С. Хантингтон. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2003. – 603 с.